

Miscellanea

MAREK GALĄZKA

Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa
w Bydgoszczy

PRÓBA OSZACOWANIA STOPNIA ZASPOKOJENIA POTRZEB ŻYWNOŚCIOWYCH W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH W POLSCE

Wstęp

Gospodarstwa domowe to podstawowy podmiot sfery konsumpcji w gospodarce [37]. Ich cechą konstytutywną jest zaspokajanie potrzeb osób je tworzących w ramach pewnego rodzaju wspólnoty majątkowej, poprzez uzyskanie takiego zestawu dóbr i usług, który najlepiej zaspokaja te potrzeby [12, 39]. Wzrost dochodu i wynikające z niego zwiększenie poziomu konsumpcji traktuje się zwykle jako poprawę stopnia zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych. Należy jednak zauważyć, że polepszeniu sytuacji dochodowej towarzyszy często zjawisko rosnących aspiracji konsumpcyjnych, które może sprawić, że większa się rozpiętość między tym, co gospodarstwo domowe chciałoby konsumować, a tym, co może zrealizować w postaci wydatków konsumpcyjnych przy danym poziomie dochodów¹ [20].

W Polsce w okresie poakcesyjnym realny poziom dochodów gospodarstw domowych wydatnie wzrósł². Jednocześnie oddziaływanie międzynarodowego efektu naśladownictwa³ w zakresie zachowań konsumpcyjnych, zapoczątkowanego w Polsce na początku lat 90. XX w., przyczyniło się do znaczącej zmiany hierarchii potrzeb konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Przejawem tego może być stopniowy wzrost zapotrzebowania na artykuły żywnościowe wysokiej jakości⁴.

¹ Aspiracje konsumpcyjne definiowane są w literaturze ekonomicznej najogólniej jako oczekiwania konsumentów co do określonego poziomu szeroko rozumianej konsumpcji [23].

² Poziom realnych dochodów rozporządzalnych w przeliczeniu na osobę w gospodarstwach domowych pomiędzy latami 2005 i 2009 wzrósł w Polsce o około 31% [3].

³ Efekt naśladownictwa opisywany jest w literaturze jako dążenie konsumentów do dorównania pod względem poziomu konsumpcji ludności będącej grupą odniesienia dla zachowań konsumpcyjnych [37].

⁴ Może o tym świadczyć wzrost realnego poziomu wydatków na żywność, przy jednoczesnej stagnacji ilościowego spożycia podstawowych grup artykułów żywnościowych [6]. Poprawie zamożności gospodarstw domowych towarzyszy zwiększenie zainteresowania konsumpcją droższej żywności, do której zaliczyć można tzw. żywność bezpieczną, ekologiczną, wygodną oraz funkcjonalną. Wzrasta także zainteresowanie tzw.

Celem artykułu jest próba kwantyfikacji zmian stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych w gospodarstwach domowych w Polsce w 2009 roku w porównaniu do stanu z roku 2005⁵. Chodzi tu o zaspokajanie potrzeb żywnościowych w wymiarze ekonomicznym, a nie czysto biologicznym. W artykule przyjęto hipotezę: *pomimo wzrostu dochodów w gospodarstwach domowych, poziom zaspokojenia potrzeb żywnościowych nie zmienił się istotnie w okresie poakcesyjnym w Polsce*. Zwiększenie realnego poziomu wydatków żywnościowych nie musi przesądzać o tym, że wzrasta stopień zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych.

Zaproponowana w artykule metoda badań stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych ma charakter komplementarny w relacji do innych dotychczas stosowanych metod badawczych. Koncentruje się ona na badaniu tzw. potrzeb wtórnych, które są potrzebami na określone artykuły żywnościowe. W metodzie tej uwzględniono zaobserwowane (w szczególności w okresie poakcesyjnym w Polsce) zjawisko rosnącego zainteresowania gospodarstw domowych spożyciem żywności poza domem. Rozpatrywany w badaniach koszyk artykułów żywnościowych poszerzono więc o wydatki gospodarstw domowych dokonywane w jednostkach gastronomicznych. Za stopień zaspokojenia potrzeb żywnościowych przyjęto procentową relację efektywnego popytu na żywność gospodarstw domowych (zrealizowane wydatki żywnościowe) do tzw. popytu potencjalnego. Zbadanie skali tej relacji może dostarczyć wstępnych informacji o możliwościach wzrostu popytu na żywność na drodze poprawy sytuacji dochodowej gospodarstw domowych.

Przegląd podstawowych metod badań stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych w Polsce

W dotychczasowych pracach badawczych dotyczących problematyki pomiaru stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych można wyodrębnić dwa główne podejścia. W pierwszym, za podstawę oceny zaspokojenia potrzeb przyjmuje się wartość współczynników elastyczności dochodowej wydatków (lub popytu) na żywność⁶. W drugim natomiast, kwantyfikacji dokonuje się w oparciu o badania ankietowe, w których respondent na podstawie własnych odczuć ocenia stopień realizacji potrzeb żywnościowych.

spożyciem żywności poza domem (w punktach gastronomicznych). Procentowy udział wydatków na gastroonomię w wydatkach żywnościowych ogółem zwiększył się z 5,9% w 2005 r. do 6,8% w 2009 r. [2].

⁵ Dla identyfikacji zmian w poziomie zaspokojenia potrzeb żywnościowych w okresie poakcesyjnym w warunkach wzrostu dochodów gospodarstw w artykule przyjęto zakres czasowy obejmujący lata 2005-2009 (porównanie sytuacji w 2009 r. do stanu z 2005 r.). Lata te były okresem względnie silnej dynamiki zwiększania dochodów gospodarstw domowych. Zahamowanie tempa wzrostu dochodów w gospodarstwach domowych, jako opóźnionego w czasie skutku globalnego kryzysu, odnotowano w Polsce po 2010 roku.

⁶ Badanie poziomu zaspokojenia potrzeb żywnościowych na podstawie zmian w kształtowaniu się współczynnika elastyczności dochodowej wydatków ma w polskiej literaturze ekonomicznej relatywnie długą historię. Już w latach 60. XX w. wieku A. Woś [34], na podstawie kształtowania się wartości tego współczynnika dla podstawowych grup żywności, wnioskował o zmianach w poziomie zaspokojenia potrzeb.

Z. Zielińska stwierdziła, że wartość współczynników elastyczności dochodowej pozwala na ocenę tzw. stopnia nasycenia potrzeb żywnościowych [38]. W badaniu poziomu zaspokojenia potrzeb na podstawie współczynnika elastyczności dochodowej przyjmuje się, że spadek jego wartości oznacza wzrost stopnia zaspokojenia potrzeb⁷. Zaletą tych badań jest względna prostota szacowania współczynników elastyczności na podstawie danych publikowanych przez GUS. Precyzją wyników tej grupy narzędzi badawczych jest wysoce uzależniona od jakości modeli ekonometrycznych, na podstawie których oblicza się wartości współczynników elastyczności dochodowej⁸. Ponadto metoda ta wskazuje jedynie na kierunek zmian (wzrost lub spadek) poziomu zaspokojenia potrzeb. Oceny zmian stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych w oparciu o szacunki współczynników elastyczności dochodowej dokonała J. Szwacka-Salmonowicz [30]. Spadek wartości tych współczynników w latach 1993-2001 zinterpretowała jako zwiększenie stopnia nasycenia potrzeb żywnościowych w gospodarstwach domowych. Autorka badań zweryfikowała pozytywnie hipotezę, że przemiany w strukturze spożycia żywności w latach 1993-2001 kształtowały się bardziej pod wpływem aspiracji i pragnień aniżeli konieczności zaspokajania potrzeb podstawowych gospodarstw domowych [30]. Ponadto w pracy tej wskazano na to, że poziom realizacji potrzeb jest najniższy w grupie gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, a także gospodarstw rolników. Na podstawie wartości współczynników elastyczności dochodowej wydatków żywnościowych K. Świetlik i M. Kwasek [15, 16] oszacowały, że około 20% ludności w Polsce (w roku 2008 i 2009) miało niezaspokojone w istotnym zakresie potrzeby żywnościowe⁹.

Z kolei, w ocenie realizacji potrzeb na podstawie badań ankietowych uwzględnia się fakt, iż potrzeby są kategorią subiektywną. Stanowi to o zaletach tej metody badawczej. Została ona zastosowana w raportach diagnozy społecznej T. Czapińskiego i T. Panka [4, 5]. W oparciu o badania ankietowe, członkowie gospodarstw domowych co dwa lub trzy lata oceniają zmiany realizacji potrzeb żywnościowych (ogółem dla żywności i dla poszczególnych grup żywności)¹⁰. W 2009 roku ok. 57% ankietowanych gospodarstw domowych

⁷ Wysoką wartość współczynnika elastyczności dochodowej interpretuje się jako relatywnie niski poziom realizacji potrzeb. W gospodarstwach domowych, w których poziom zaspokojenia potrzeb jest niewielki, wydatki żywnościowe zwiększają się w relatywnie wysokim tempie w warunkach poprawy sytuacji dochodowej.

⁸ Wyniki tych badań uzyskiwane są na podstawie wysoce zagregowanych danych dotyczących dochodów i wydatków żywnościowych (na przykład na podstawie 5 obserwacji dochodów i wydatków w kwintylowych grupach dochodowych gospodarstw domowych). Funkcje wydatków żywnościowych gospodarstw domowych są modelami z jedną zmienną objaśniającą, jaką jest dochód.

⁹ Wniosek ten formułowany jest na podstawie kształtowania się wartości współczynnika elastyczności dochodowej wydatków na żywność w granicach 1,0 w pierwszej dochodowej kwintylowej grupie gospodarstw domowych (ok. 20% ludności o najniższym poziomie dochodu rozporządzalnego). W świetle ekonomicznej klasyfikacji dóbr współczynnik elastyczności dochodowej wynoszący około 1,0 oznacza, że żywność stanowi dla tej grupy gospodarstw tzw. dobro luksusowe.

¹⁰ Badania te mają charakter panelowy i prowadzone są od 2000 roku. Liczebność próby losowej gospodarstw domowych w kolejnych latach badań wynosiła: w 2000 r. – ok. 3 tys., w 2003 i 2005 r. – ok. 4 tys., w 2007 r. – 5,5 tys., a w 2009 r. – 12,4 tys.

oceniło, że ich poziom zaspokojenia potrzeb żywnościowych nie zmienił się w porównaniu do sytuacji z 2007 roku (32% gospodarstw domowych odczuło pogorszenie, a jedynie 11% wskazało na poprawę) [5]. Natomiast w badaniu z 2007 roku (porównanie do stanu z 2005 r.) odsetek ten wyniósł ok. 62% (na poprawę realizacji potrzeb żywnościowych wskazało 12%, a pogorszenie – 26% gospodarstw) [4]. Mimo odmiennego podejścia do oceny zmian poziomu zaspokojenia potrzeb żywnościowych, obie grupy metod badawczych wskazują na to, że w Polsce mamy do czynienia z istotnym obszarem niezrealizowanych potrzeb żywnościowych.

Związki pomiędzy potrzebami a wydatkami na żywność

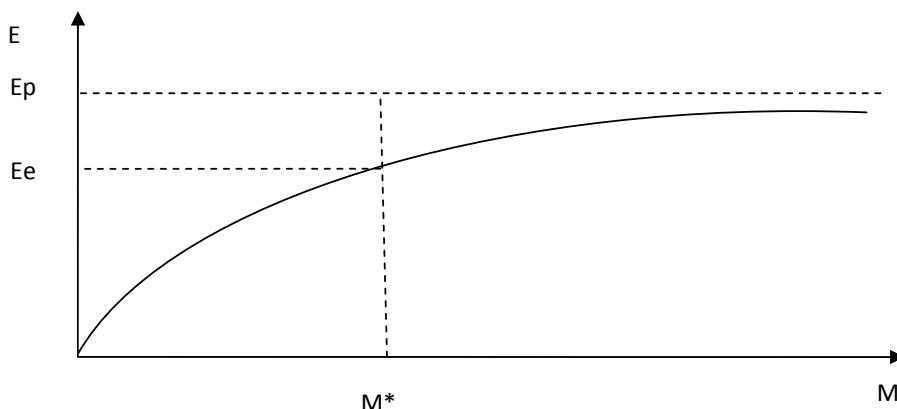
Potrzeba to pewien rodzaj napięcia, wynikający z braku czegoś niezbędnego do egzystencji człowieka w wymiarze fizycznym, psychicznym, społecznym lub kulturowym [29]. Naukę ekonomii interesują w szczególności te potrzeby, które zaspokajane są za pomocą dóbr i usług (tzw. potrzeby konsumpcyjne) [19]. Człowiek odczuwając głód zgłasza zapotrzebowanie na artykuły żywnościowe (a nie na ściśle określone składniki odżywcze) i to stanowi o ekonomicznym sensie potrzeby żywnościowej [31]. Dlatego potrzeby te w tym wymiarze definiuje się jako „*chęć posiadania i korzystania z określonego zestawu żywności*” [31]. Ujęcie to jest zgodne z definicją tzw. potrzeb wtórnych, które w przeciwieństwie do abstrakcyjnych potrzeb pierwotnych ukierunkowane są na określone artykuły konsumpcyjne [19].

Z uwagi na ograniczoną siłę nabywczą (realny poziom dochodów) konsumenta, na rynku ujawnia się jedynie część potrzeb konsumpcyjnych. Stanowią one tzw. popyt efektywny, który definiuje się jako zapotrzebowanie na dobra i usługi zgłaszane przez nabywców przy danym poziomie cen i dochodów. Kategorią, która w największym stopniu odzwierciedla potrzeby konsumpcyjne, jest tzw. popyt potencjalny [37]. W literaturze jest on określany jako chęć nabycia określonych dóbr i usług, przy założeniu braku ograniczeń po stronie dochodów konsumenta [13, 37]. Zatem realny poziom dochodu konsumenta przy danym poziomie aspiracji konsumpcyjnych warunkuje, jaką część potrzeb można zaspokoić na rynku. Część niezaspokojonych potrzeb jest zredukowana poprzez tzw. spożycie naturalne. W Polsce nadal utrzymuje się względnie wysoki poziom samozaopatrzenia (zwłaszcza w gospodarstwach rolników) [33].

W badaniach empirycznych wydatki traktuje się jako wartościową miarę popytu¹¹. W przypadku popytu na żywność, który rozpatruje się jako agregat złożony z różnych artykułów, podejście to wydaje się być uzasadnione [8]. Ponadto zmieniający się poziom wydatków, poza zmianami ilościowymi, wyraża także

¹¹ Wydatki i popyt nie są jednak tożsame. Popyt jest kategorią *ex ante* wyrażającą zamierzenia nabywcy, natomiast wydatki stanowią miarę *ex post* popytu, czyli są zrealizowanym popytem w ujęciu wartościowym [8, 11]. Wydatki odzwierciedlają popyt przy spełnieniu dwóch warunków. Na rynku nie występuje nadwyżka popytu, a ponadto musi być spełnione założenie stałości cen. W przypadku zmienności cen, zaobserwowana zmiana ilości zakupów jest łącznym efektem zmiany dochodu oraz cen. Dla produktów o niskiej elastyczności cenowej popytu wzrost ceny powoduje zwiększenie wydatków, co jest sprzeczne z prawem popytu mówiącym o odwrotnej zależności między ceną a zapotrzebowaniem.

zmiany jakościowe w konsumpcji żywności [34]. Potwierdzeniem istnienia związku między potrzebami (w szczególności ich hierarchią) a wydatkami na żywność jest prawo Engla, zgodnie z którym wraz ze wzrostem poziomu dochodu konsumenta wydatki na żywność rosną w coraz niższym tempie. Wynika to z faktu, iż żywność zaspokaja przede wszystkim podstawowe fizjologiczne potrzeby człowieka. Po przekroczeniu pewnego poziomu dochodu, jego dalszy wzrost ukierunkowany jest przede wszystkim na zakup dóbr zaspokajających potrzeby wyższego rzędu. Stąd wielkość wydatków żywnościowych rośnie coraz wolniej, osiągając pewien poziom nasyceń (rys. 1).

Rys. 1. Krzywa Engla dla popytu na żywność (E – wydatki na żywność; M – poziom dochodu; Ee – zrealizowane wydatki żywnościowe – popyt efektywny; Ep – potencjalny poziom wydatków żywnościowych – popyt potencjalny; M* – poziom dochodu, dla którego zrealizowane wydatki żywnościowe wynoszą Ee.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [21].

„Ep” reprezentuje poziom wydatków żywnościowych w warunkach nieograniczonej siły nabywczej konsumenta. Odpowiada on poziomowi nasyceń potrzeb żywnościowych [32]. Skoro popyt potencjalny jest chęcią nabycia danego dobra przy braku ograniczeń po stronie dochodowej konsumenta, to asymptotyczny poziom wydatków „Ep” można, upraszczając, przyjąć jako jego odpowiednik. Zatem stopień zaspokojenia potrzeb żywnościowych można wyznaczyć jako procentową relację zrealizowanego poziomu wydatków żywnościowych (z uwzględnieniem spożycia naturalnego) „Ee” do asymptotycznego poziomu wydatków „Ep”¹². Niemniej jednak jest to statyczne ujęcie związku zachodzącego między wydatkami i potrzebami, zakładające istnienie danego poziomu aspiracji konsumpcyjnych.

Dynamizując ujęcie tej zależności należy zauważyć, że w warunkach rozwoju społeczno-ekonomicznego asymptotyczny poziom wydatków na żywność

¹² Taki sposób szacowania stopnia zaspokojenia potrzeb zaproponowano w pracy A. Tomaszewicza i W. Welfe [32].

rośnie wraz ze wzrostem aspiracji konsumpcyjnych¹³. Wówczas zwiększenie wydatków żywnościowych niekoniecznie musi oznaczać poprawę stopnia realizacji potrzeb. Jeśli tempo wzrostu popytu potencjalnego odzwierciedlające zjawisko rosnących aspiracji konsumenta jest wyższe niż dynamika wzrostu zrealizowanych wydatków na artykuły żywnościowe, wówczas stopień zaspokojenia potrzeb żywnościowych zmniejszy się (pomimo wzrostu wydatków w ujęciu realnym).

Żywność w ujęciu agregatowym składa się z różnego rodzaju artykułów żywnościowych. Pojawianie się na rynku nowych grup żywności (ekologiczna, bezpieczna, wygodna, funkcjonalna), materializujących w sobie coraz więcej usług skracających czas przygotowania posiłku czy też podnoszących bezpieczeństwo spożycia (certyfikaty jakości), sprawia, że mamy do czynienia z rozwojem potrzeb żywnościowych w czasie¹⁴. Stąd, w miarę rozwoju społeczno-gospodarczego można mówić o wzroście potrzeb żywnościowych, rozumianych jako chęć nabycia określonych artykułów żywnościowych. Jak wskazuje J. Szwacka-Salmonowicz, na obecnym poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego w Polsce przemiany w strukturze konsumpcji żywności dokonują się bardziej pod wpływem potrzeb aspiracyjnych aniżeli podstawowych potrzeb żywnościowych (potrzeby konieczności) [30]. Przejawem rosnących aspiracji konsumpcyjnych może być wzrost zainteresowania tzw. konsumpcją żywności poza domem. Proces ten obserwuje się od lat w krajach wyżej rozwiniętych. Tę formę spożycia żywności uznaje się jako czynnik sprzyjający wzrostowej tendencji popytu na żywność w krajach o wyższym poziomie rozwoju [1, 27].

Biorąc pod uwagę fakt zmieniającego się w czasie poziomu aspiracji konsumpcyjnych, w niniejszym opracowaniu przyjęto, iż potrzeba żywnościowa jest poczuciem braku określonych artykułów żywnościowych na danym etapie rozwoju społeczno-ekonomicznego. Przedstawione wyżej teoretyczne zwią-

¹³ Związek aspiracji z kategorią potrzeb potwierdza wskazywany w literaturze jeden z podziałów ogółu potrzeb na tzw. potrzeby konieczności i potrzeby aspiracje [2]. Pierwsze dotyczą biologicznego, a drugie psychologicznego i społecznego wymiaru potrzeb. Rosnące aspiracje konsumpcyjne determinują w pewnym zakresie wzrost potrzeb gospodarstw domowych. Tym samym można stwierdzić, że aspiracje konsumpcyjne gospodarstw domowych pełnią rolę stymulatora wzrostu gospodarczego. Pomimo iż podstawowe potrzeby (wymiar fizjologiczny) mogą być wysoce zaspokojone na danym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, rosnące aspiracje podtrzymują wzrostową tendencję popytu konsumpcyjnego. Towarzysząca wzrostowi gospodarczemu poprawa sytuacji dochodowej ludności sprzyja zjawisku zwiększania się aspiracji konsumpcyjnych. Przy czym wydaje się, że związek dochodów z aspiracjami ma charakter asymetryczny. Oznacza to, że poziom aspiracji inaczej reaguje w warunkach poprawy zamożności konsumentów, a odmiennie na skutek spadku dochodów. Świadczy o tym występowanie opisywanego szeroko w literaturze z zakresu ekonomiki konsumpcji tzw. efektu rygła, polegającego na podejmowaniu przez konsumentów „ochrony” osiągniętego poziomu konsumpcji w warunkach spadku dochodów (wydatki częściowo finansowane są z oszczędności). Oznacza to, że aspiracje konsumpcyjne w warunkach pogorszenia się sytuacji dochodowej ludności mogą pełnić rolę stabilizatora koniunktury.

¹⁴ Należy zauważyć, że żywność nie zaspokaja jedynie potrzeb fizjologicznych. Konsumpcja artykułów żywnościowych zorientowana jest również na zaspokajanie potrzeb wyższego rzędu (bezpieczeństwa czy też przynależności oraz prestiżu) [10]. Fizjologiczny wymiar potrzeby żywnościowej (niezbędna ilość kalorii i odpowiednia struktura składników odżywczych) nie ulega istotnym zmianom na przestrzeni wieków. Włączenie rzeczywistej potrzeby głodu w uwarunkowania społeczno-kulturowe powoduje jej stopniowy rozwój [29].

ki wydatków i potrzeb żywnościowych stanowią przybliżenie złożoności tej problematyki. Wydatki są pochodną potrzeb konsumpcyjnych i ich hierarchii. Jednak wzrost potrzeb, wynikający z rosnących aspiracji konsumpcyjnych, niekoniecznie musi prowadzić do zwiększenia wydatków z uwagi na ograniczoną dochodów konsumentów. Ponadto wzrost wydatków żywnościowych nie zawsze musi oznaczać poprawę stopnia zaspokojenia potrzeb¹⁵.

Materiał i metoda badań

Oceny zmian stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych w gospodarstwach domowych w latach 2005 i 2009 dokonano na podstawie indywidualnych niepublikowanych danych budżetów gospodarstw domowych GUS. Ponieważ potrzeby są kategorią dynamiczną, dla rozpoznania zmian stopnia ich realizacji dokonano szacunków oddzielnie dla roku 2005 i roku 2009. Stopień zaspokojenia potrzeb żywnościowych wyznaczono na podstawie idei zaprezentowanej w poprzedniej części opracowania. W tym celu oszacowano ekonometryczny model wydatków żywnościowych na podstawie danych przekrojowych dla lat 2005 i 2009 (dane około 34,7 tys. budżetów gospodarstw domowych w 2005 r. oraz 37,3 tys. budżetów w 2009 r.).

Szacowanie modelu wydatków żywnościowych w oparciu o dane przekrojowe¹⁶ oznacza porównywanie poziomu wydatków gospodarstw o różnym poziomie zamożności i odmiennych cechach społeczno-demograficznych. W podejściu tym uzasadnione jest pominięcie cen żywności ze zbioru zmiennych objaśniających, można bowiem przyjąć, że w danym okresie są one stałe i jednakowe dla wszystkich gospodarstw domowych [18, 32, 34]. Jest to jednak upraszczające założenie, ponieważ członkowie gospodarstw domowych z odmiennych grup społeczno-ekonomicznych, a także gospodarstw położonych w innych regionach kraju, dokonują zakupów żywności po różnych cenach. Wydaje się, że z punktu widzenia przyjętego celu badawczego pominięcie cen nie zniekształci w istotnym stopniu wyników badań.

W ramach estymacji modeli wydatków żywnościowych jako analityczną postać modelu przyjęto (po dokonaniu weryfikacji merytorycznej i statystycznej) tzw. model Workinga¹⁷ ze zmiennymi reprezentującymi cechy społeczno-demograficzne gospodarstw domowych¹⁸:

¹⁵ Wzrost wydatków w danym okresie może mieć również charakter spekulacyjny. Ponadto popyt w danym okresie może odzwierciedlać potrzeby niezaspokojone w poprzednich okresach [11].

¹⁶ Zdaniem H.S. Houthakera i S.J. Praisa, modelowanie wydatków w oparciu o dane przekrojowe pozwala na pomiar tzw. długookresowych reakcji gospodarstwa domowego, które na skutek poprawy sytuacji dochodowej przejmują wzorce konsumpcji gospodarstw bardziej zamożnych [28].

¹⁷ Model Workinga, zwany modelem logarytmiczno-hiperbolicznym, najlepiej opisuje kształtowanie się poziomu wydatków żywnościowych gospodarstw domowych [9, 14, 15, 16, 30].

¹⁸ Dane indywidualne budżetów gospodarstw domowych GUS dotyczą różnych miesięcy, dlatego do modelu wprowadzono zmienne reprezentujące miesiąc kalendarzowy badania. Ponadto, ze względu na konieczność spełnienia założenia o braku współliniowości zmiennych objaśniających, w zbiorze zmiennych zero-jedynkowych dla poszczególnej cechy gospodarstwa domowego oraz miesiąca badania pominięto: gospodarstwa pracowników najemnych, typ biologiczny – małżeństwo z 1 dzieckiem, klasę miejscowości – powyżej 500 tys. mieszkańców, region centralny i miesiąc styczeń.

$$E_k = \exp\left(\alpha_0 + \alpha_1 / G_k + \alpha_2 N_k + \sum_{i=2}^5 \beta_i S_k + \sum_{i=2}^{13} \gamma_i T_k + \sum_{i=2}^6 \delta_i C_k + \sum_{i=2}^6 \lambda_i R_k + \sum_{i=2}^{12} \omega_i M_k + \varepsilon\right) \quad (1)$$

gdzie:

E – poziom miesięcznych wydatków żywnościowych na osobę w gospodarstwie domowym¹⁹;

G – poziom miesięcznego dochodu (całkowitych wydatków na towary i usługi konsumpcyjne) na osobę w gospodarstwie domowym²⁰;

N – liczba osób w gospodarstwie domowym;

S – przynależność gospodarstwa domowego do grupy społeczno-ekonomicznej;

T – typ biologiczny gospodarstwa;

C – klasa miejscowości;

R – region kraju;

M – miesiąc roku kalendarzowego;

k – numer badanego gospodarstwa domowego;

ε – składnik losowy;

$\alpha_0, \alpha_1, \alpha_2, \beta_i, \gamma_i, \delta_i, \lambda_i, \omega_i$ – parametry modelu.

Do estymacji parametrów modeli zastosowano uogólnioną metodę najmniejszych kwadratów (korekta heteroskedastyczności)²¹. Obliczenia wykonano przy użyciu oprogramowania GRET. W ramach estymacji modeli wydatków przeprowadzono procedurę eliminacji zmiennych *a posteriori*, za pomocą której w sposób iteracyjny eliminowano nieistotne statystycznie zmienne objaśniające (wykorzystano przy tym test *t* Studenta dla poziomu istotności 0,10)²².

Za odpowiednika potencjalnego popytu na żywność (E_p) przyjęto asymptotyczny poziom wydatków żywnościowych:

$$E_p = \lim_{G \rightarrow \infty} E = \exp\left(\alpha_0 + \alpha_2 N_k + \sum_{i=2}^5 \beta_i S_k + \sum_{i=2}^{13} \gamma_i T_k + \sum_{i=2}^6 \delta_i C_k + \sum_{i=2}^6 \lambda_i R_k + \sum_{i=2}^{12} \omega_i M_k + \varepsilon\right) \quad (2)$$

Za pomocą formuły (2) można oszacować poziom potencjalnego popytu na żywność w gospodarstwach domowych o różnej strukturze społeczno-demo-

¹⁹ Wydatki te zgodnie z metodologią GUS obejmują również spożycie naturalne. Ponadto, w ramach wydatków żywnościowych uwzględniono wydatki gospodarstw domowych na spożycie żywności w jednostkach gastronomicznych (jest to odrębna pozycja w strukturze wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w badaniach GUS), a także wydatki na napoje bezalkoholowe.

²⁰ Z uwagi na to, że w przypadku niektórych gospodarstw domowych zarejestrowano ujemny lub zerowy poziom miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę, jako reprezentanta zamożności gospodarstw domowych przyjęto poziom całkowitych wydatków konsumpcyjnych na osobę. Analogiczne podejście w badaniach elastyczności dochodowej wydatków na podstawie danych indywidualnych zastosowano w pracach F. Wysockiego, I. Kurzawy i J. Stanisławskiej [26, 35, 36].

²¹ W przypadku estymacji za pomocą klasycznej metody najmniejszych kwadratów wystąpiło zjawisko heteroskedastyczności składnika losowego.

²² Końcowa postać modeli (tab. 1) obejmuje zbiór zmiennych objaśniających, które są statystycznie istotne (na poziomie istotności równym 0,10).

graficznej. Stopień zaspokojenia potrzeb żywnościowych, jako relację popytu efektywnego do potencjalnego, obliczono na podstawie następującej formuły²³:

$$\varphi = \frac{\exp\left(\alpha_0 + \frac{\alpha_1}{G_k} + \alpha_2 N_k + \sum_{i=2}^5 \beta_i S_k + \sum_{i=2}^{13} \gamma_i T_k + \sum_{i=2}^6 \delta_i C_k + \sum_{i=2}^6 \lambda_i R_k + \sum_{i=2}^{12} \omega_i M_k + \varepsilon\right)}{\exp\left(\alpha_0 + \alpha_2 N_k + \sum_{i=2}^5 \beta_i S_k + \sum_{i=2}^{13} \gamma_i T_k + \sum_{i=2}^6 \delta_i C_k + \sum_{i=2}^6 \lambda_i R_k + \sum_{i=2}^{12} \omega_i M_k + \varepsilon\right)} = \exp\left(\frac{\alpha_1}{G_k}\right) \quad (3)$$

Zaproponowana w niniejszym opracowaniu metoda badawcza wpisuje się w nurt badań poziomu realizacji potrzeb żywnościowych, dokonywanych na podstawie obserwacji kształtowania się wydatków na żywność w gospodarstwach domowych. W ocenie stopnia zaspokojenia potrzeb na artykuły żywnościowe uwzględniono także wydatki dokonywane przez członków gospodarstw domowych w punktach gastronomicznych. Można przyjąć, że zaproponowana metoda badawcza (ze względu na własności funkcji Workinga – asymptota pozioma funkcji) pozwala dokonać próby kwantyfikacji stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych.

Wyniki badań

Oszacowane parametry modeli²⁴ wydatków żywnościowych gospodarstw domowych²⁵ przedstawiono w tabeli 1. Wyniki te stanowiły podstawę do obliczenia stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych w gospodarstwach domowych w roku 2005 i 2009²⁶.

²³ Parametr α_1 w modelu Workinga ma wartość ujemną (funkcja wydatków żywnościowych jest funkcją rosnącą względem dochodu). Warto również zauważyć związek oszacowanego stopnia zaspokojenia potrzeb dla modelu Workinga z wartością współczynnika elastyczności dochodowej wydatków. Współczynnik elastyczności dochodowej wydatków w oparciu o matematyczną formułę punktowej elastyczności funkcji wynosi $E_{G(E)} = \frac{-\alpha_1}{G}$. Zatem stopień zaspokojenia potrzeb wynosi $\varphi = \frac{1}{\exp(E_{G(E)})}$.

Oznacza to, że im wyższy współczynnik elastyczności dochodowej wydatków, tym niższy stopień zaspokojenia potrzeb [32]. W warunkach istotnie niezaspokojonych potrzeb żywnościowych wzrost dochodu powoduje względnie silną reakcję poziomu wydatków żywnościowych. Natomiast w przypadku zamożnych gospodarstw domowych, dla których potrzeby żywnościowe są w wysokim stopniu zaspokojone, wzrost dochodów wywołuje nieznaczną reakcję poziomu wydatków na żywność. Obserwacja ta uzasadnia stosowane w badaniach empirycznych [15, 16, 26, 30, 34] wnioski dotyczące poziomu zaspokojenia potrzeb w oparciu o kształtowanie się współczynnika elastyczności dochodowej wydatków.

²⁴ Przyjęta postać analityczna modelu wydatków, czyli model Workinga, najdokładniej opisuje zmienność wydatków żywnościowych w gospodarstwach domowych. Współczynnik determinacji modeli dla 2005 i 2009 roku wyniósł odpowiednio 55% i 51%. Biorąc pod uwagę charakter danych i bardzo dużą liczebność próby (ponad 30 tys. obserwacji), można uznać te wyniki za satysfakcjonujące (w badaniach ekonometrycznych im większa liczba obserwacji, tym niższy współczynnik determinacji i mniejsze szacunkowe błędy średnie parametrów). W. Welfe, dokonując estymacji modeli wydatków gospodarstw domowych na podstawie danych indywidualnych budżetów gospodarstw domowych w latach 60. XX wieku, otrzymał współczynnik determinacji na poziomie około 66%, szacując modele na podstawie mniejszej próby (około 7 tys. budżetów) [32].

²⁵ Zaprezentowane wyniki (tab. 1, 2 i 3) i analizy na podstawie niepublikowanych danych indywidualnych budżetów gospodarstw domowych GUS są obliczeniami własnymi autora artykułu.

²⁶ Wyniki tab. 1 potwierdzają statystycznie istotny wpływ cech społeczno-demograficznych gospodarstw domowych na kształtowanie się wydatków żywnościowych. Ujemna wartość szacunku parametru dla zmiennej określającej liczbę osób w gospodarstwie oznacza występowanie tzw. efektu skali gospoda-

W latach tych potrzeby żywnościowe w wymiarze ekonomicznym zaspokojone były w zbliżonym stopniu – na poziomie około 76%. Oznacza to, że odnotowane w tym okresie zwiększenie realnego poziomu wydatków żywnościowych o około 7% okazało się niewystarczające dla poprawy realizacji potrzeb żywnościowych w gospodarstwach domowych.

Zmiany w strukturze koszyka artykułów żywnościowych mogą świadczyć o rosnących aspiracjach w zakresie konsumpcji żywności gospodarstw domowych w Polsce. Mimo stabilnego poziomu spożycia większości podstawowych grup żywności (na co wskazują dane budżetów gospodarstw domowych GUS), zwiększa się zapotrzebowanie na artykuły żywnościowe wysokiej jakości i żywność wysoko przetworzoną. Jak wynika z badań empirycznych [17], wzrost spożycia dotyczy głównie artykułów droższych, takich jak: wędliny wysokogatunkowe, sery dojrzewające i topione, makarony, wyroby ciastkarskie, ryby i przetwory rybne, jogurty, owoce cytrusowe oraz wody mineralne i źródlane.

Z przedstawionych szacunków wynika, że dla gospodarstw domowych dysponujących miesięcznymi dochodami poniżej 211,85 zł/os. w 2005 r. i 308,47 zł/os. w 2009 r. żywność jest dobrem luksusowym²⁷, co oznacza, że w tej grupie ludności potrzeby żywnościowe zaspokajane są w bardzo ograniczonym zakresie. rowania w zakresie wydatków żywnościowych [36]. Wraz ze wzrostem liczby osób w gospodarstwie domowym o jedną, poziom miesięcznych wydatków żywnościowych *per capita* w gospodarstwie małał średnio o około 2,3% w 2005 r. i 3,4% w 2009 r. Gospodarstwa jednoosobowe oraz gospodarstwa bez dzieci przeznaczają na żywność *per capita* (przy założeniu *ceteris paribus*) wyższe kwoty w porównaniu do pozostałych gospodarstw domowych w przekroju według typu biologicznego. Przynależność gospodarstwa domowego do grupy społeczno-ekonomicznej również w istotny sposób determinuje poziom wydatków żywnościowych. Gospodarstwa rolników przeznaczają miesięcznie na żywność *per capita* więcej od innych typów gospodarstw (przy założeniu *ceteris paribus*, w tym jednakowego poziomu dochodu na osobę), co wiąże się z odmiennym stylem życia i potrzebami żywnościowymi rolników w porównaniu do pozostałych grup społeczno-zawodowych ludności. Szacunek ten może być jednak zawyżony z przyczyn metodycznych. Wydatki na żywność, zgodnie z metodyką GUS, obejmują również spożycie naturalne żywności, które wyceniane jest na poziomie cen rynkowych, a nie kosztów wytworzenia. W gospodarstwach rolników ten rodzaj konsumpcji kształtuje się na relatywnie wysokim poziomie (dotyczy to zwłaszcza spożycia ziemniaków – ponad 80%, jaj – ponad 70%, mięsa wieprzowego – 63% konsumpcji ogółem [17]). W przypadku gospodarstw pracujących na własny rachunek, relatywnie wyższy poziom wydatków żywnościowych *per capita* w porównaniu do pozostałych grup gospodarstw (z wyjątkiem rolników) może wynikać z faktu, że dla tej grupy ludności istotne znaczenie mają wydatki w jednostkach gastronomicznych. Biorąc pod uwagę kryterium zamieszkania (klasa miejscowości), ludność wiejska, przy założeniu jednakowego poziomu dochodu na osobę, skłonna jest wydawać *per capita* więcej na żywność niż gospodarstwa miejskie. Miejski styl życia może wiązać się także z wyższymi wydatkami nieżywnościowymi. Stąd w gospodarstwach o relatywnie niższym poziomie dochodów może pojawiać się zjawisko „wypierania” wydatków żywnościowych wydatkami na dobra i usługi nieżywnościowe (rekreacja i kultura, zdrowie i higiena osobista, łączność). Szacunki tabeli 1 potwierdzają również występowanie zjawiska sezonowości w kształtowaniu się wydatków żywnościowych w Polsce. W okresach świątecznych i letnich wydatki te są istotnie wyższe od poziomu w pozostałych miesiącach roku kalendarzowego.

Uwaga: interpretacji szacunków parametrów dla zmiennych zero-jedynkowych dokonano za pomocą tzw. współczynników skłonności do konsumpcji, które obliczane są jako: $(\exp(\alpha)-1)100\%$, gdzie α – ocena parametru (tab. 1) dla danej zmiennej zero-jedynkowej.

²⁷ W oparciu o ekonomiczną klasyfikację dóbr według poziomu współczynnika elastyczności dochodowej.

Tabela 1

Wyniki estymacji modeli wydatków żywnościowych gospodarstw domowych w Polsce w 2005 i 2009 roku

Zmienna:	2005			2009		
	Ocena parametru	Błąd stand.	<i>t</i> Student	Ocena parametru	Błąd stand.	<i>t</i> Student
Constans	5,620	0,010	584,1	5,930	0,010	584,2
G – dochód (wydatki ogółem) na osobę	-211,851	1,613	-131,3	-308,470	2,342	-131,7
N – liczba osób w gospodarstwie	-0,023	0,002	-9,9	-0,034	0,002	-16,9
M3 – marzec	0,121	0,007	18,4	0,052	0,006	8,5
M4 – kwiecień	0,041	0,007	6,2	0,107	0,006	16,9
M5 – maj	0,077	0,007	11,7	0,070	0,006	11,2
M6 – czerwiec	0,106	0,007	16,0	0,096	0,006	15,4
M7 – lipiec	0,136	0,007	19,8	0,124	0,007	18,6
M8 – sierpień	0,114	0,007	16,8	0,101	0,007	15,1
M9 – wrzesień	0,064	0,007	9,3	0,044	0,007	6,6
M10 – październik	0,076	0,007	11,3	0,053	0,006	8,3
M11 – listopad	0,012	0,007	1,8	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>
M12 – grudzień	0,169	0,007	25,7	0,147	0,007	22,5
C2 – 200-500 tys. mieszkańców	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	-0,027	0,008	-3,4
C3 – 100-200 tys. mieszkańców	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	-0,039	0,008	-4,8
C4 – 20-100 tys. mieszkańców	0,012	0,005	2,6	-0,038	0,007	-5,7
C5 – poniżej 20 tys. mieszkańców	0,032	0,006	5,8	-0,023	0,007	-3,1
C6 – wieś	0,082	0,004	19,2	0,029	0,006	4,7
T2 – małżeństwo bez dzieci	0,149	0,006	23,8	0,143	0,006	22,6
T3 – małżeństwo z 2 dzieci	-0,050	0,006	-8,2	-0,034	0,005	-6,4
T4 – małżeństwo z 3 dzieci	-0,051	0,009	-5,6	-0,019	0,010	-2,0
T5 – małżeństwo z 4 i więcej dzieci	0,043	0,014	3,1	0,069	0,015	4,8
T7 – ojciec z dziećmi	0,072	0,032	2,3	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>
T8 – matka z dziećmi i innymi osobami	-0,043	0,008	-5,5	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>
T9 – ojciec z dziećmi i innymi osobami	-0,036	0,010	-3,6	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>
T11 – inne osoby z dziećmi	-0,027	0,013	-2,1	0,036	0,014	2,5
T12 – gospodarstwo jednoosobowe	0,211	0,008	26,1	0,202	0,008	24,8
T13 – pozostałe gospodarstwa	0,045	0,006	7,8	0,047	0,005	8,9

cd. tab. 1

Zmienna:	2005			2009		
	Ocena parametru	Błąd stand.	<i>t</i> Student	Ocena parametru	Błąd stand.	<i>t</i> Student
R2 – region południowy	-0,010	0,005	-2,0	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>
R3 – region wschodni	-0,029	0,005	-5,8	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>
R4 – region północno-zachodni	-0,020	0,005	-3,7	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>
R5 – region południowo-zachodni	-0,018	0,006	-3,0	-0,022	0,005	-4,1
R6 – region północny	-0,019	0,005	-3,4	-0,016	0,005	-3,3
S2 – gospodarstwo rolników	0,131	0,007	20,0	0,137	0,007	20,3
S3 – gospodarstwo pracujących na własny rachunek	0,065	0,007	9,2	0,045	0,007	6,4
S4 – gospodarstwo emerytów i rencistów	0,020	0,004	4,9	0,011	0,004	2,6
S5 – utrzymujących się z niezarobkowych źródeł	0,015	0,007	2,1	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>

Uwaga: *x* – zmienna statystycznie nieistotna na poziomie istotności 0,10.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie niepublikowanych danych indywidualnych budżetów gospodarstw domowych GUS za rok 2005 i 2009.

Oszacowany w granicach ok. 76% stopień realizacji potrzeb żywnościowych odnosi się do gospodarstw domowych o dochodzie rozporządzalnym na osobę na poziomie średniej dla ogółu gospodarstw. Biorąc pod uwagę występujące w Polsce nierówności dochodowe, wyznaczono poziom zaspokojenia potrzeb żywnościowych dla tzw. kwintylowych dochodowych grup gospodarstw (tab. 2). Pomimo poprawy sytuacji dochodowej gospodarstw domowych w 2009 roku w porównaniu z rokiem 2005, w przekroju dochodowym gospodarstw stopień realizacji potrzeb nie zmienił się. W grupie gospodarstw o najniższym poziomie dochodów na osobę (pierwsza grupa kwintylowa – ok. 20% ludności w Polsce) potrzeby żywnościowe zaspokojone są tylko w ok. 42-43%²⁸.

W przypadku najzamożniejszych grup ludności w Polsce (piąta grupa kwintylowa gospodarstw) można mówić niemalże o pełnym zaspokojeniu potrzeb żywnościowych (ok. 90%)²⁹. Powyższe szacunki potwierdzają, że dochód jest

²⁸ Współczynniki elastyczności dochodowej wydatków żywnościowych dla tej grupy gospodarstw domowych wynoszą nieco mniej niż 0,90. Oznacza to, że żywność dla około 20% ludności o najniższych dochodach ma status dobra luksusowego. Szacunki te są względnie zbieżne z wynikami GUS prezentującymi skalę zagrożenia ubóstwem w Polsce. Zgodnie z wynikami tych badań, około 17% ludności zalicza się do tzw. grupy relatywnego ubóstwa (wydatki ogółem poniżej 50% średniej wydatków dla gospodarstw) [22]. Podobne wnioski prezentują również cytowane wyżej M. Kwasek i K. Świątek [15, 16].

²⁹ Należy wziąć pod uwagę fakt, że szacunki dokonane w oparciu o zastosowaną w niniejszym opracowaniu metodę mogą zaniżać poziom zaspokojenia potrzeb z uwagi na fakt odnoszenia zrealizowanego poziomu wydatków żywnościowych do asymptotycznego poziomu wydatków. Można zatem uznać, że gospodarstwa domowe o najwyższym poziomie dochodów mają w pełni zaspokojone potrzeby na artykuły żywnościowe.

istotnym czynnikiem decydującym o poziomie realizacji potrzeb konsumpcyjnych. Znaczne zróżnicowanie stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych w rozpatrywanym przekroju gospodarstw domowych można tłumaczyć utrzymującą się w okresie poakcesyjnym relatywnie wysoką skalą nierówności dochodowych w Polsce³⁰. Zróżnicowanie poziomu dochodów przejawia się na rynku żywności, z jednej strony, w rosnącym zainteresowaniu spożyciem wysokogatunkowych artykułów żywnościowych (zwłaszcza w grupie najzamożniejszych gospodarstw), z drugiej natomiast – w spożyciu relatywnie tańszej żywności (w grupie mniej zamożnych). Nierówności dochodowe ludności w Polsce mogą wzmacniać siłę oddziaływania efektu naśladownictwa w grupie gospodarstw mniej zamożnych³¹. Zjawisko to po części wyjaśnia zaobserwowaną w badanym okresie skalę rozpiętości pomiędzy potrzebami konsumpcyjnymi a realizowanym poziomem wydatków żywnościowych w gospodarstwach domowych dysponujących względnie niskim poziomem dochodów.

Tabela 2

Szacunek stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych w dochodowych grupach gospodarstw domowych w Polsce w roku 2005 i 2009 (w %)

Lata	Dochodowa grupa kwintylowa gospodarstw domowych				
	1	2	3	4	5
2005	42	63	72	78	88
2009	43	64	72	78	88

Źródło: Opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych indywidualnych budżetów gospodarstw domowych GUS za lata 2005 i 2009.

W przekroju społeczno-ekonomicznym gospodarstw domowych nie odnotowano znaczących zmian w poziomie realizacji potrzeb żywnościowych (tab. 3)³². W grupie emerytów i rencistów, legitymujących się w 2009 r. najwyższym poziomem wydatków żywnościowych na osobę, stopień zaspokojenia potrzeb żywnościowych nie był najwyższy (ok. 76% dla średniego dochodu tych gospodarstw). Oznacza to, że wyższy poziom wydatków nie przesądza o większym stopniu realizacji zapotrzebowania na artykuły żywnościowe. Można stwierdzić, że dla tej grupy społeczno-ekonomicznej gospodarstw aspiracje w zakresie konsumpcji żywności są relatywnie wysokie.

³⁰ Wskaźnik Giniego obliczony dla dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych według GUS w latach 2005-2009 kształtował się na poziomie ok. 0,34 [2].

³¹ O tym, że rosnące rozpiętości dochodów w społeczeństwie prowadzą do nasilenia oddziaływania efektu naśladownictwa, a tym samym powiększają rozbieżność między potrzebami konsumpcyjnymi a popytem, pisze m.in. T. Zalega [37].

³² Na etapie wstępnych badań dokonano estymacji modeli wydatków na podstawie oddzielnych prób dla poszczególnych grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych. I choć taka procedura wydaje się być poprawniejsza z punktu widzenia redukcji ryzyka błędu agregacji danych, to jednak szacunki poziomu zaspokojenia potrzeb za pomocą zastosowanej w artykule metody nie różnią się znacząco. Ponadto ich wprowadzenie znacznie zwiększyłyby objętość artykułu. Dlatego w niniejszym artykule poziom zaspokojenia potrzeb obliczono na podstawie estymacji modelu dla pełnej próby gospodarstw domowych.

Tabela 3

**Szacunek stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych w przekroju społeczno-
-ekonomicznych grup gospodarstwach domowych w Polsce w roku 2005 i 2009 (w %)**

Grupa gospodarstw domowych	I	2005	2009
Pracowników najemnych	a	75,9	76,0
	b	71,1	71,5
Rolników	a	70,5	70,5
	b	62,1	62,9
Pracujących na własny rachunek	a	80,5	80,2
	b	75,8	75,8
Emerytów i rencistów	a	76,7	75,9
	b	74,9	74,0
Utrzymujących się z niezarobkowych źródeł	a	65,4	69,7
	b	58,0	60,9

Oznaczenia: kolumna I – (a) szacunek dla średniego poziomu dochodu rozporządzalnego na osobę, (b) szacunek dla mediany dochodu rozporządzalnego na osobę.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych indywidualnych budżetów gospodarstw domowych GUS za rok 2005 i 2009.

Najzamożniejsze gospodarstwa, czyli pracujący na własny rachunek, realizują swoje potrzeby żywnościowe w najwyższym stopniu (ok. 80%). W tej grupie ludności wzrosło także zainteresowanie spożyciem ekskluzywnej żywności w punktach gastronomicznych³³. Najniższy stopień zaspokojenia potrzeb żywnościowych odnotowano w gospodarstwach najmniej zamożnych, czyli osób utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (około 65-70%). Ze względu na stosunkowo niskie aspiracje konsumpcyjne, poziom realizacji potrzeb dla tej grupy ludności nie odbiegał jednak znacząco od pozostałych grup gospodarstw.

Potrzeby żywnościowe rolników w dużej mierze zaspokajają samozaopatrzenie, mimo to w gospodarstwach tych stopień niezaspokojenia potrzeb na artykuły żywnościowe jest relatywnie wysoki. Należy sądzić, iż jest to efekt rosnącego znaczenia zakupów rynkowych żywności w warunkach względnie niskiego poziomu dochodów rozporządzalnych tej grupy ludności. Może być to również przejawem stopniowego upodobniania się wzorców konsumpcji ludności wiejskiej do miejskiej.

Stopień zaspokojenia potrzeb na artykuły żywnościowe oszacowano również dla dochodów rozporządzalnych równych medianie (tab. 3). Jest on relatywnie niski w porównaniu do szacunków opartych na średniej dochodu ze względu na prawostronnie asymetryczny rozkład dochodów ludności w Polsce. Dotyczy to w szczególności gospodarstw rolników cechujących się najwyższą skalą nierówności dochodowych w przekroju społeczno-ekonomicznym³⁴. Dla połowy ludności rolniczej poziom realizacji potrzeb żywnościowych szacowany w oparciu o medianę dochodów jest mniejszy niż ok. 62-63%. W przypadku

³³ Wydatki pracujących na własny rachunek poniesione w jednostkach gastronomicznych wzrosły w latach 2005-2009 o ok. 40% [3].

³⁴ Współczynnik Giniego w gospodarstwach domowych rolników wynosi ponad 0,50, według danych GUS.

pozostałych grup gospodarstw jest on o kilka punktów procentowych niższy od poziomu obliczonego dla średniej dochodu.

Brak poprawy w realizacji potrzeb żywnościowych w roku 2009 w porównaniu z 2005 rokiem może być po części efektem globalnego kryzysu. Kryzys ten z pewnym opóźnieniem i w relatywnie łagodny sposób przełożył się na sytuację gospodarczą w Polsce³⁵. Mimo iż dochody gospodarstw domowych *per capita* w ujęciu realnym spadły dopiero w 2011 roku, nastroje konsumentów w Polsce pogorszyły się już w 2009 roku³⁶. Jak wynika z badań T. Słaby [25], gospodarstwa w 2009 r. przyjęły tzw. asekuracyjną strategię, polegającą na zwiększonej skłonności do oszczędzania (zakup tańszej żywności), ograniczaniu konsumpcji do minimum, a niekiedy dokonywaniu tzw. zakupów na zapas – zwłaszcza trwałych artykułów nieżywnościowych. Zjawiska te po części wyjaśniają odnotowany w 2009 roku w porównaniu do roku 2008 spadek o około 0,2% realnego poziomu wydatków żywnościowych na osobę w gospodarstwach domowych.

Wnioski

Pomimo wzrostu realnego poziomu dochodów i związanego z tym zwiększenia wydatków żywnościowych w gospodarstwach domowych w latach 2005-2009, relacja potencjalnego do efektywnego popytu na żywność w tych gospodarstwach utrzymuje się na stabilnym poziomie. Obserwacja ta jest zgodna z wynikami badań J. Czapińskiego i T. Panka [4, 5]. Ten stan po części tłumaczy rosnący poziom aspiracji w zakresie spożycia żywności w okresie poakcesyjnym (wzrost konsumpcji relatywnie droższych artykułów żywnościowych). Może to wynikać z oddziaływania naśladownictwa na zachowania konsumentów, wzrostu aktywności zawodowej ludności, a także poprawy poziomu wykształcenia w Polsce. Obserwuje się więc wzrost zainteresowania spożyciem żywności poza domem, żywności wysoko przetworzonej oraz tzw. żywności bezpiecznej (certyfikat jakości).

Relatywnie niewielka (w porównaniu do potrzeb) dynamika wzrostu wydatków żywnościowych w badanym okresie może być wynikiem asekuracyjnych zachowań nabywczych gospodarstw w 2009 roku, związanych z globalnym kryzysem³⁷. Z przeprowadzonych badań wynika, że potrzeby żywnościowe

³⁵ W efekcie pogarszającej się od 2009 roku sytuacji na rynku pracy (wzrost bezrobocia, spadek zatrudnienia) dynamika wzrostu realnego poziomu dochodów rozporządzalnych na osobę w gospodarstwach domowych spadła, a w 2011 roku odnotowano nawet obniżenie poziomu dochodów.

³⁶ Wskaźniki ufności konsumenckiej, według danych GUS, w 2009 roku wydatnie pogorszyły się, co należy interpretować jako pogłębianie pesymistycznych nastrojów konsumentów w Polsce.

³⁷ Może być także rezultatem efektu „wypierania” wydatków żywnościowych wydatkami na artykuły nieżywnościowe w warunkach ograniczonego poziomu dochodów. Nabywanie nieżywnościowych produktów globalnych (jako dóbr niezbędnych na danym etapie rozwoju) w warunkach ograniczonych dochodów może odbywać się kosztem zaspokajania potrzeb podstawowych, w tym żywnościowych. A. Sen pisał, że: „*W kraju gdzie takie udogodnienia jak telewizja, sprzęt wideo, samochód są w powszechnym użyciu, potrzeba uczestniczenia w życiu wspólnoty może narzucać ich kupno (...). Paradoksalnie zjawisko głodu w bogatych krajach – nawet w USA – do pewnego stopnia wiąże się z koniecznością tego typu wydatków*” [24]. Ponadto, w badanym okresie na skutek wzrostu cen dóbr i usług związanych z użytkowaniem mieszkania (opłaty za prąd, energię, gaz, czynsz to tzw. wydatki sztywne), udział tej grupy wydatków w strukturze wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych istotnie wzrósł w latach 2005-2009.

około 20% ludności w Polsce są w dużej mierze niezaspokojone³⁸. Niski poziom zaspokojenia potrzeb żywnościowych najuboższej części społeczeństwa jest efektem nierówności dochodowych gospodarstw domowych w Polsce³⁹. W przekroju społeczno-ekonomicznym najniższym stopniem zaspokojenia potrzeb żywnościowych legitymują się gospodarstwa domowe osób utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, czego przyczyną są ich niskie dochody [4, 5]. Utrzymująca się w okresie poakcesyjnym skala niezrealizowanych potrzeb żywnościowych w ujęciu ekonomicznym oznacza, że w Polsce nadal istnieją możliwości wzrostu produkcji rolnej, a tym samym łagodzenia bariery popytu na żywność, w sytuacji zwiększenia, przede wszystkim, dochodów najmniej zamożnych gospodarstw domowych⁴⁰.

Literatura:

1. Blisard N., Variyam J.N., Cromartie J.: Food expenditures by U.S. households: looking ahead to 2020. Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture. Agricultural Economic, Report No. 821, 2003.
2. Budżety gospodarstw domowych w 2005 i 2009 r. GUS, Warszawa 2006, 2010.
3. Bywalec C.: Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010.
4. Diagnoza Społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków. Raport (red. J. Czapiński, T. Panek). Centrum Rozwoju Zasobów, Warszawa 2007.
5. Diagnoza Społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport (red. J. Czapiński, T. Panek). Centrum Rozwoju Zasobów, Warszawa 2009.
6. Figiel S., Rembisz W.: Przesłanki wzrostu produkcji w sektorze rolno-spożywczym – ujęcie analityczne i empiryczne. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
7. Gałązka M.: Ocena stopnia nasycenia wydatków na żywność w Polsce w latach 2005-2009. Roczniki Naukowe SERiA, t. XIII, z. 1, Warszawa–Poznań–Wrocław 2011.
8. Grzelak A., Gałązka M.: Związki potrzeb, popytu i konsumpcji żywności – ujęcie teoretyczne. Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, nr 4. Wydawnictwo KPSW w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2011.
9. Gulbicka B.: Wyżywienie polskiego społeczeństwa w ostatniej dekadzie XX wieku. Studia i Monografie. IERiGŻ, Warszawa 2000.
10. Gutkowska K., Ozimek I.: Wybrane aspekty zachowań konsumentów na rynku żywności – kryteria zróżnicowania. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2005.
11. Hodoly A.: Wstęp do badań rynku. PWG, Warszawa 1961.
12. Kramer J.: Badania rynkowe i marketingowe. PWE, Warszawa 1994.
13. Krasieński Z., Piasny J., Szulce H.: Ekonomia konsumpcji. PWE, Warszawa 1984.

³⁸ Obserwacja ta jest zbieżna z wynikami badań M. Kwasek i K. Świetlik [15, 16] oraz z szacunkami GUS wskazującymi skalę zagrożenia ubóstwem ludności w Polsce.

³⁹ Wydatki żywnościowe (w przeliczeniu na osobę) gospodarstw domowych z piątej dochodowej grupy kwintylowej są dwukrotnie wyższe niż w gospodarstwach pierwszej grupy kwintylowej.

⁴⁰ Z uwagi na wzrost zapotrzebowania na wysoko przetworzoną żywność, potencjalne możliwości rozwoju dotyczą w większym zakresie sfery przetwórstwa aniżeli rolnictwa.

14. Kurzawa I., Wysocki F.: Wybrane modele ekonometryczne w badaniach dochodowej elastyczności popytu konsumpcyjnego [w:] Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 47. Taksonomia 16. Klasyfikacja i analiza danych – teoria i zastosowania (red. K. Jajuga, M. Walesiak). Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2009.
15. Kwasek M., Świetlik K.: Popyt na żywność [w:] Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2008 roku (red. A. Kowalski). IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
16. Kwasek M., Świetlik K.: Popyt na żywność [w:] Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2009 roku (red. A. Kowalski). IERiGŻ-PIB, Warszawa 2010.
17. Kwasek M.: Wzorce konsumpcji żywności w Polsce. Studia i Monografie, nr 153. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2012.
18. Lange O.: Wstęp do ekonometrii. PWN, Warszawa 1967.
19. Pohorille M.: Potrzeby podział konsumpcja. PWE, Warszawa 1982.
20. Pohorille M.: Preferencje konsumentów a postulowany wzorzec spożycia. PWE, Warszawa 1978.
21. Rembisz W.: Mikro- i makroekonomiczne podstawy równowagi wzrostu w sektorze rolno-spożywczym. Wydawnictwo Vizja PRESS&IT, Warszawa 2008.
22. Rocznik Statystyczny 2010. GUS, Warszawa 2011.
23. Sadowski Z.: Transformacja i rozwój. Wybór prac. Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2005.
24. Sen A.: Development as freedom. Oxford University Press, New York 1999.
25. Słaby T.: Postawy polskich konsumentów w kryzysie [w] Reakcje polskich konsumentów na skutki kryzysu gospodarczego (red. T. Słaby). Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2009.
26. Stanisławska J., Wysocki F.: Dochodowa elastyczność wydatków na artykuły żywnościowe gospodarstw domowych rolników według grup dochodowych. Roczniki Naukowe SERiA, t. XIII, z. 3, Warszawa–Poznań–Wrocław 2011.
27. Stewart H., Blisard N., Bhuyan S., Nayga Jr R.M.: The demand for food away from home full-service or fast food? Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture. Agricultural Economic, Report No. 829, 2004.
28. Suchecki B.: Kompletnie modele popytu. PWE, Warszawa 2006.
29. Szczepański J.: Konsumpcja a rozwój człowieka. Wstęp do antropologicznej teorii konsumpcji. PWE, Warszawa 1981.
30. Szwacka-Salmonowicz J.: Zmiany zachowań nabywców jako determinanta kształtowania strategii segmentacyjnych przedsiębiorstw przemysłu spożywczego w Polsce. Rozprawy Naukowe i Monografie. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2003.
31. Świetlik K.: Ceny żywności w procesie rynkowych przemian polskiej gospodarki (1994-2004). Studia i Monografie, nr 141. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
32. Tomaszewicz A., Welfe W.: Popyt konsumpcyjny jako funkcja dochodów osobistych gospodarstw domowych [w:] Ekonometryczne modele rynku. Analiza prognozy symulacja. Modele konsumpcji (red. W. Welfe). T. 2. PWE, Warszawa 1978.
33. Urban S.: Spożycie żywności i samozaopatrzenie w żywność wśród ludności rolniczej. Roczniki Naukowe SERiA, t. V, z. 3, Warszawa 2003.
34. Woś A.: Elastyczność spożycia żywności na wsi. PWE, Warszawa 1961.

35. Wysocki F., Kurzawa I.: Kształtowanie się preferencji konsumpcyjnych artykułów żywnościowych w relacji miasto-wieś. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 2, 2006.
36. Wysocki F., Kurzawa I.: Preferencje konsumpcyjne żywności gospodarstw domowych rolników na tle innych grup społeczno-ekonomicznych ludności. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 2, 2004.
37. Zalega T.: *Konsumpcja. Determinanty teorie modele*. PWE, Warszawa 2012.
38. Zielińska Z.: *Długookresowe przemiany struktury żywności na tle wzrostu dochodów*. Zakład Wydawnictw Naukowych Instytutu Handlu Wewnętrznego i Usług, Warszawa 1979.
39. Żelazna K., Kowalczyk I., Mikuta B.: *Ekonomika konsumpcji: elementy teorii*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2002.